

Bretán Nicolae a kolozsvári színházak jövőjéről 1945 tavaszán

1944. október 11-én a szovjet csapatok bevonulásával felszabadult Kolozsvár. Néhány héttel az esemény után Fekete Mihály¹ vezetésével a magyar színház újrakezdte a munkát. Novemberben már felmerült a román színház megnyitásának a gondolata, s az igazgatói teendőkkel Nicolae Bretánt bízták meg. 1944. december 28-án kerül sor az első — ünnepi — nyitó előadásra. A román társulat egyelőre kis létszámmal működik, a pillanatnyilag rendelkezésre álló helyi erőkből verbuválódik, mert a bécsi döntés után Temesvárra költözött nagy társulat még nem tért vissza. Ekkor a kezdeti hónapokban, az első, tulajdonképpen csonka 1944—45-ös színi évadban két tagozatos: román—magyar közös társulat egy helyen, az úgynevezett Hunyadi téri nagyszínházban játszik. Amikor 1945 tavaszán a „temesváriak” visszatérnek Kolozsvárra — és a román színház előtt is megnyílik az állandó és rendszeres munka lehetősége —, szűknek bizonyul az egyetlen színházi épület; égető szükségességgé merül fel a kölcsönösen kedvező feltételek megteremtése mindkét társulat számára. A városban megkezdődtek a tárgyalások a demokratikus pártok között a színjátszás jövőjéről. 1945 májusában Nicolae Bretán, a román tagozat vezetője és Kőműves Nagy Lajos² a magyar részleg vezetője közös memorandumot nyújtott be az Országos Demokratikus Arcvonal kolozsvári végrehajtó bizottságához; mindketten *sorskérdésnek* tartják, hogy megmaradjon egyenlő működési feltételek mellett a román és a magyar színjátszás, mert: „a nemzetek boldogulásának és békéjének csak egyetlen alapja lehet: a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága...” Az események felgyorsultak; néhány hónap múltán 1945. október 1-i 1274. sz. határozatában a minisztertanács a kolozsvári magyar színházat állami színházzá nyilvánította, ami lehetővé tette a folyamatos, zavartalan működést. Egy újabb minisztertanácsi rendelet 1946. február 4-én intézkedett a marosvásárhelyi Állami Székely Színház megalapításáról. 1947-ben újabb továbblépés történt, a 265. sz. törvény 73. szakasza leszögezte, hogy a bukaresti nemzeti színház feltételeihez hasonló körülmények és feltételek között működnek a iasi, kolozsvári, és temesvári nemzeti színházak, köztük tételesen név szerint is megemlítve a kolozsvári magyar színházat és operát. (Később állandó magyar nyelvű színház létesült Nagyváradon, Sepsiszentgyörgyön, végül 1953-ban Temesváron és Nagybányán. Ez utóbbiból lett egy évvel később a szatmári színház.)

De egyelőre 1945 tavaszán vagyunk. Egy új korszak kezdetén, amely nem hasonlíthatott semmilyen korábbi időszakhoz sem. Ezekből a napokból egy színháztörténeti fontosságú dokumentumot őrzünk, amelynek szerzője az a Bretán Nicolae (1887—1968) — ahogy magyar kollegái hívták — Bretán Miklós, aki román létére nemcsak tolerálta a más nyelvű kultúrát, hanem egész életében azon munkálkodott, hogy Erdély *háromnyelvű* kultúrája élhessen az együttélés előnyeivel. A naszdói születésű Bretán kora ifjúságában tökéletesen elsajátította mind a három, Erdélyben beszélt nyelvet, és magyar állami ösztöndíjjal elvégzett budapesti zenei tanulmányok után mint operaénekes kezdte művészi pályáját Pozsonyban, 1913-ban. Nagyvárad, Fiume következik, majd 1917 őszén Janovics Jenő³ szerződötteti Kolozsvárra. 1922 őszéig a kolozsvári magyar színház tagja, bariton főszerepeket játszik, de néha prózai darabokban is fellép. 1922-től az anyagi gondokkal küszködő magyar színházban egyre kevesebb lehetőség adódik költséges operák játzsására, ezért átszerződik a román operához, ahol megszakításokkal magánénekes, illetve főrendezői beosztásban működik. Visszatérő vendége a magyar színháznak is. Ifjúkorától foglalkozik zeneszerzéssel. A román költők mellett nagy számban zenésíti meg a magyar költők verseit: Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Kosztolá-

nyi Dezső költeményei mellett különös szeretettel — 1910 óta — foglalkozik Ady verseinek a megzenésítésével. Később személyesen is sikerül megismernie Ady Endrét, akinek 21 költeményét zenésíti meg. Operái (Az esthajnal-csillag, Gólem lázadása) műsorra kerülnek a kolozsvári színházakban.

Bretán Nicolae-Bretán Miklós a közép-európai kultúrák érintkező pontján született, tudatosan vállalta a kultúrák közötti közvetítő szerepet, elvetve a kizárólagosság, a nemzeti túrelmetlenség minden válfaját. Jékely Zoltán — személyes ismerőse írta róla egy emlékműsor alkalmából: „Bretán a kolozsvári író-színész-muzsikuskörök egyik legrokonszenvesebb egyénisége volt. Azonban korai pályafutása megpróbáltatásokkal teljes évtizedekre esvén, természetes humanitással vállalt magatartásáért nem csak babérkoszorúk és virágcsokrok repültek feléje...”

Az alábbi, saját keze által, magyar nyelven írott nyilatkozata nem csak szerzőjének gondolkodásmódját világítja meg, hanem a kort is, amelyben létrejöhettek a magyar színházszervezés hivatásos, államilag szubvencionált erdélyi intézményei.

ENYEDI SÁNDOR

*

Meg kell fontolnom, vajon én, aki a kolozsvári színház román szekciójának vagyok az igazgatója, hivatott vagyok-e arra, hogy a magyar színház problémáiról nyilatkozzam? Nem akarok fogadatlan prókátor lenni, meg attól is tartok, hogy kollegáim, vagy a magyar illetékes körök *elfogultsággal* vádolhatnak, amit igazán nem szeretnék, mert 30 évi kolozsvári múltam bizonyítja, hogy a sovinizmus legvadabb őrvongása közepette is *igyekeztem objektivitásomat megőrizni*, szolgálatára akartam lenni mindig úgy a román, mint a magyar színházaknak, mert azt tartom, hogy a művészetbe nem szabad napi politikát belekavarni.

Ha mégis hozzászólók az Ön által felvetett kérdéshez, azért teszem, mert úgy látom, hogy *a magyar színház nehéz problémája súlyosan érinti a román színház zavartalan működését is*. Ne haragudjék tehát, ha én első sorban román szempontból nézem és világítom meg a kérdést. *Mi románok, ragaszkodunk ahhoz a jogunkhoz, hogy Kolozsváron állandó, nívós, a kényes művészeti igényeket is kielégítő színházunk legyen. Ebből nem engedünk*. De ezt a célunkat nem akarjuk a magyar színház hasonló és jogos igényeinek *megcsorbításával* elérni. Elmúltak azok az idők, amikor diktatorikus parancsszóval ki lehetett kergetni a magyar színészeket abból a házból, amelyben becsületesen teljesítették művészi feladatukat. Én akkor annyira éreztem a parancsuralmi rendszer igazságtalanságát, hogy magyar kollegáimmal együtt mentem ki román létemre a színházból a számkivetésbe, osztolni akartam sorsukban, és csak akkor tértem vissza a román színházba, amikor évek múltán enyhült a magyar színészek helyzete.

Aminthogy Erdélyben *a román és magyar nép egymásra van utalva, úgy van egymásra utalva a román és magyar színház is*. Egyik sem élhet meg a másik hulláján.

Mi románok a színház mai helyzetével, amikor hetenként vagy kéthetenként tarthatunk csak egy-egy román előadást, nem vagyunk és nem lehetünk megelégedve. A Hamupipőke szerepét játsszuk. Ennek véget kell vetni. Teljes számú román színházszervezést kívánunk, és legalábbis annyi román előadást, ahányat a magyarok tartanak.

De hogy oldható meg ez a kérdés, amikor Kolozsváron csak egy, a művészi igényeket kielégítő színházépület van és egy olyan színpad, amely annak idején mozi számára épült, amelyben — mai állapotában — elfogadható előadásokat tartani nem lehet?

Elismerjük, hogy a nagy, gyönyörű, *téli színházhoz, a magyar színházhoz éppen annyi joga van, mint a román színházhoz*. Aki ezt kétségbe vonja, *az fasiszta, sovinizista* és nem tud beleilleszkedni a demokrácia egyenlő jogokat biztosító új világrendjébe. De hogy lehet ennek az elvi elismerésnek a gyakorlatban érvényt szerezni?

Azt a gondolatot, hogy egész éven át egy közös épületben működjenek a román és magyar színház, egyik napon román, másik napon magyar előadást tartva, ab ovo el kell ejteni! Aki

ismeri a színház belső, izgalmas életét, tudja, hogy ez kiszámíthatatlan súrlódásnak, egyenetlenségnek, bajnak forrása lenne. A színésznép ingerlékeny, ideges természetű, felfortyanó, minden kis ártatlan gesztusban is sérelmet látó. Ez a közös háztartás folytonos perlekedést, nézeteltérést, esetleg súlyosabb természetű ellentéteket robbantana ki, ezek az összetűzések kiáradnának az utcára, kávéházakba, a társas életbe, sajtóba, a politikai mozgalmakba és megmérgeznék a két nép békés együttélésének nemes szándékát. Ezt a tervet tehát el kell utasítani, mert nagy veszedelmeket rejt magában.

Nincs tehát más megoldás, mint a *legsürgősebben, egy percet sem veszítve, át kell építeni a Színkőr mozgót, használható állapotba kell hozni*. Fel kell állítani azt a demokratikus elvet, hogy *úgy a téli nagy színház, mint a színkőr használatára egyenlő joga van a román és a magyar színháznak*. A román és a magyar színház leendő igazgatóinak szakértelmére és testvéri érzületére kell azután bízni, hogy gyakorlatban érvényesítsék ezt az elvet. Évtizedes színházi tapasztalataim alapján állíthatom, hogy ezt a bonyolultnak látszó kérdést, a két színház használatának igazságos megosztását, a vezető román és magyar szakemberek minden nézeteltérés és összetűzés nélkül, barátságosan, a kollegalitás és művészettisztelet érzéséből fakadólag fogják megoldani. Ha pedig a várakozás ellenére mégis ellentétek támadnának, egy román és magyar tagokból álló paritásos állandó színházi bizottság dönthet a nézeteltérés dolgában. Tudom, hogy az elmúlt 22 éves román uralom idején is hasztalanul áskálódtak egymás ellen a sovíniszta román és magyar adminisztrációs és politikai klikkek, a művészek és a színházvezetők mindig megtalálták a megértés útját.

Itt azonban két nagy és nehéz kérdés mered ránk: ki építse át a színkőrt és ki áldozza reá a szükséges nagy tőkét? Könnyű rá a felelet: *az állam*. Helyes. De az állami adminisztráció ma, az új világrendben sem működhetik olyan villámgyorsan, mint ahogy ennek a kérdésnek veszedelmes sürgőssége megkívánja. Különösen ha pénzküitalásról van szó. Bizottságot kell kiküldeni, amely megvizsgálja az épület állapotát, letárgyalja a színházi szakértőkkel az átalakítás szükséges részeit, azután terveket készít, ezeknek alapján költségvetést. Ezt jóvá kell hagyni és reá fedezetet keresni, a munkálatokra pályázatot kell hirdetni stb. stb. Mindezek elkerülhetetlenek az állami építkezéseknél. Ezt tudjuk és meg is értjük. De azt is tudjuk, hogy ez hónapokig eltart. *Benne lennének az őszi időnyben, amikor a munkálatokat el lehetne kezdeni*. Viszont *mi, románok, ragaszkodunk ahhoz, hogy legkésőbb szeptemberben megkezdhessük teljes apparátussal az előadásokat*. Mit csináljon a magyar színtársulat őszkor, ha a színkőr építéséhez csak akkor kezdenek?

Itt kapcsolódik be az a megállapításom, hogy *elsőrendű román érdek*, hogy mind a két színházi épület ősszel már használható, „Spielfertig” állapotban legyen.

Van azután még egy nehéz probléma: *A színkőr épületének tisztázatlan tulajdonjoga*. Ezt tisztázni kell, mielőtt az állam az átalakításokra egy banit is kiutal. Ez a tulajdonjog — úgy tudom — jelenleg per alatt áll. Megállapított tény, hogy az épületet 1908-ban Janovics Jenő építette mozi céljaira, az összes tervezési és építési költségeket ő fizette ki a sajátjából az utolsó fillérig, a teljes berendezést, felszerelést, gépeket ő szerezte be. Ezt mindenki tudja. A város csak a kölcsönt vette fel, de az amortizációs részleteket Janovics úr fizette. Az is tudott dolog, hogy a bécsi döntés után az akkori magyar kormány meg akarta váltani ezt a tulajdonjogot, de a már kész megállapodást a kolozsvári fasiszták egyik leghírhedtebb fiskálisa megtorpedózta önös érdekből s ebből támadt a pör, amely ma is folyamatban van. Alig hihető, hogy egy ilyen pör alatt álló ingatlanok átépítésére az állam vagy a város egyetlen banit is hajlandó lenne kockáztatni.

Mi hát a kivezető út? Az én paraszti eszem ezt diktálja: meg kell állapodni Janovics úrral, hogy szüntesse be a pört, építse át a legsürgősebben s a saját költségén a színkőrt, úgy, hogy az színházi előadásokra tökéletesen használható legyen, ezzel szemben elismerni a tulajdonjogát, azzal a kikötéssel, hogy az így átépített színház 20 vagy 25 év múlva az állam vagy a város korlátlan tulajdonába megy át. Lehet, hogy jogilag szamárság amit mondok, az is bizonyos, hogy a „tulajdonjog”-on való nyargalászás nem illik a mai idők gondolatmenetébe, nem

időszerű, de én más kivezető utat, gyorsabb és biztosabb megoldását a kérdésnek nem tudom elképzelni.

Természetes, hogy ez csak egy hirtelenében felvetett ötlet. Nem vagyok a Janovics úr ügyvédje, tanácsadója vagy ügynöke, nem is beszéltem vele a színház kérdéséről és így azt sem tudhatom, vállalja-e a maga részéről ezt a rizikót? Elő tudja-e teremteni a megoldáshoz szükséges óriási tőkét? Ezt csak a vele való közvetlen tárgyalás világíthatná meg. Persze azt is ki kellene kötni, hogy az átépített színház rendelkezésére álljon úgy a román, mint a magyar szintársulatnak s hogy a befektetett tőkék amortizálhatók legyenek, olyankor, amikor egy szintársulat sem veszi igénybe az épületet, mozgófénykép-előadások legyenek ott tarthatók. Így volt ez régebben is.

A kérdést így vagy úgy, de dűlőre kell vinni, mert minden elmulasztott perc katasztrófát okozhat úgy a román, mint a magyar színházi életben. Mert azzal legyünk tisztában, hogy a mai állapot tovább nem tartható fenn. *A színház most művészi, anyagi és világszemléleti csőd előtt áll.* Művészi csőd előtt, mert a napi megélhetésért való küzdelem közepette egyetlen halavány nyomát sem mutatta annak, hogy tudatában van hivatásának, melyet az új világrendben betöltenie kell. Anyagi csőd előtt, mert 270 tagja és azoknak családjai a legsanyarúbb inségben tengődnek, és nem tudják, hogy holnap lesz-e egy falat kenyérük? És világszemléleti csődben, mert *az új rend dolgozói, a nép nem vállalhatja magáénak ezt a régi, kitaposott nyomokon botorkáló színházat.*

Ez nem vád Kőműves Nagy Lajos igazgató kollegám ellen, akihez — ő tudja a legjobban — a megbecsülés és a tisztelet erős szálai fűznek. Ő nem tehet ezekről az állapotokról és nem tehet az üzemi tanács sem, amely igazán önzetlen munkával igyekszik a színészek és alkalmazottak létminimumát biztosítani.

Mit lehet hát tenni? Nem tehetek róla és vállalom azt a vádat is, hogy elfogult vagyok, mégis ki kell mondanom: Janovics Jenőhöz kell fordulni, akinek nehéz időkben kipróbált színházvezetői talentumát, gazdag tapasztalatait, tekintélyét nem nélkülözhetjük ebben a veszedelmes válságban. Nem akarok személyi kultuszt űzni, az nem is időszerű, de amikor ezt a véleményemet nyíltan kimondom, nem a magam véleményét hangoztatom, hanem a színház tagjainak, üzemi tanácsának, valamint román és magyar közhangulatnak vagyok a tolmácsa. Janovics úr a magyar közvélemény szilárd bizalmát bírja és teljes alappal, mert hiszen a román uralom ideje alatt rendkívüli ügyességgel, gerincesen, okos diplomáciai érzékkel, tapintatosan védte a magyar kultúra érdekeit. Amellett bírja a színház tagjainak, alkalmazottainak is osztatlan bizalmát, mert gazdasági tekintetben sohasem volt olyan gondtalan életük, mint az ő igazgatása alatt, művészi tekintetben pedig mindig magas színvonalon állott a műsora és az előadásai. Az ő igazgatása a kolozsvári színház életének fénykora volt, ezt elismeri mindenki. Rászolgált a mai idők pártmozgalmának bizalmára is, mert emlékszem, hogy a szociális mozgalmak legsúlyosabb éveiben is, 1922-ben, 23-ban, 24-ben és 25-ben az illegálisan működő szakszervezetekkel karöltve rendszeres irodalmi munkásciklusokat rendezett, nyolc-tíz előadást tartva egy-egy évadban s a legnemesebb táplálékot, a világirodalom klasszikusait és a modern irodalom bátor újítóit nyújtotta páratlan olcsó helyárák mellett a szervezett munkáságnak. Ha volt bátorsága abban az időben erre a veszedelmes útra lépni, mennyivel tágabb és biztonságosabb lenne a mai időkben ez a törekvése!

És ismét román szempontból nézve a lehetőségeket, kijelenthetem, hogy a román közvélemény is szerencsés megoldásnak tartaná, ha Janovics úr vállalná a magyar színház vezetését. A román uralom 22 éve alatt a hatóságok, kulturális tényezők, művészi vezetők előtt senkinek sem volt olyan tekintélye, mint neki. Pedig mindig hangoztatta, hogy nem akar „műromán” lenni, hanem a magyar kultúrát szolgálja és annak érdekeit oltalmazza. Ez az őszintesége kiváltotta mindenkinek a megbecsülését. Sokat jártam vele a minisztériumokban, hatóságoknál, szinte példátlanul népszerű volt, szavának mindenütt súlya volt és mindenütt meghallgatásra talált. Emlékszem, hogy amikor a bukaresti román színészszindikátus direktóriumot választott, a legtöbb szavazatot a magyar Janovics Jenő kapta. Ez a népszerűsége bizonyára

nem csökkent a bécsi döntés utáni 4 év alatt, amikor a fasiszta magyar uralom teljesen elnémította őt s politikai magatartása miatt még a nyugdíját is megvonta s bizonyára nem csökkent a legutolsó év alatt sem, amikor a Gestapo és a nyilasok üldözése elől kellett bujkálnia. Bizonyos, hogy ő ma a legalkalmasabb ember arra, hogy a román és magyar színház érdekeit egy nevezőre hozza és súrlódás nélküli, virágzó üzletet teremtsen mind a két nyelvű színház mezején, hogy tapintatával, tekintélyével, szakértelmével és igazságszeretetével áthidaljon minden nehézséget.

Persze itt is van egy nagy kérdőjel: vállalja-e ezt az óriási munkát és felelősséget jelentő feladatot? Én nem beszéltem, nem is beszélhettem vele erről a kérdéstről, mert hiszen nekem, mint román színésznek és román igazgatónak nem lehet hivatásom, hogy befolyást gyakoroljak a magyar színház vezetésének irányára. De azt hallom, hogy illetékes faktorok közül többen kérték, hogy álljon a magyar színház élére. És azt is hallom, hogy a leghatározottabban elhárította magától ezt, kijelentve, hogy irodalmi munkáiba akar temetkezni, hogy a jövőben legfeljebb mint egyszerű közkatona akar szolgálatára állani a magyar színháznak. Ebbe nem szabad beleszólítani. Rá kell mutatni, hogy ezekben a válságos időkben kényelmi szempontokra, fáradtságra vagy egyéb elfoglaltságra való hivatkozással nem lehet kitérni a kötelesség vállalása elől. Ha most kitér a kötelességek teljesítése elől, akkor megtagadja múltját.

Bocsánat, talán nem is való ez a szenvedélyes hang az én koromhoz, de ezredszer is ismétlem, hogy előttem elsősorban a román színház működésének zavartalansága lebeg, meg akarom könnyíteni és súrlódásmentessé akarom tenni a leendő román igazgatónak — bárki is lesz az — a munkáját és útját.

BRETÁN NICOLAE

JEGYZETEK

1. Fekete Mihály (1884—1960). Színész, színigazgató. Fontos szerepet vállalt a két világháború közötti erdélyi magyar színházszásban. Társulatával bejárta Erdélyt. Sokoldalú színész, egyaránt otthonos volt a klasszikus szerepekben és a modern figurák ábrázolásában. 1945-ben rövid ideig vezette a kolozsvári magyar színházat. Sokat játszott az ötvenes években is.

2. Kőműves Nagy Lajos (1885—1977). Újságíró, majd színházi rendező. 1945 tavaszán ő vette át a kolozsvári társulat vezetését. 1955-től 1977-ig Marosvásárhelyen dolgozott mint rendező és a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet tanára.

3. Janovics Jenő (1872—1945). Színész, rendező, színigazgató, filmrendező, kiváló elméleti tudással rendelkező színházi szakember, a két világháború közötti időszak legjelentősebb színházi vezetője. 1905—1930-ig volt a kolozsvári színház igazgatója. 1936-ban megrendezte Szegeden Az ember tragédiáját. A háború után hazatérve a bujkálásból — 73 éves korában — az őt sürgető kérésre újra átveszi a kolozsvári magyar színház vezetését. 1945. július 1-től november 16-ig vezette a színházat, a Bánk bán kitűzött bemutatója napján halt meg, mielőtt kedvenc szerepét, Biberachot újra eljátszhatta volna.